

Joanna Cymbrykiewicz

Adam Mickiewicz Uniwersitet i Poznań, Polen

joac@amu.edu.pl

H.C.Andersen som vi kender ham – om modtagelsen af Hans Christian Andersens eventyr i Polen

Ligesom de fleste nationer påstår polakker, at vi kender Hans Christian Andersens eventyr. Problemet er, om den H.C. Andersen som vi kender i Polen er den samme forfatter, som danskere kender? Svaret på spørgsmålet lyder selvfølgelig nej; polakker kender ikke den danske eventyrmester i samme form som danskere gør. Man kan sige, at vi kender i Polen den danske H.C. Andersens polske sidestykke.

For at anskueliggøre transformationer, som H.C. Andersens eventyr har undergået i polsk oversættelse, har jeg sat *Den grimme ælling (1844)* under lup, idet eventyret findes blandt de bedst kendte eventyr over hele verden. Det bidrager til, at det findes i flere oversættelser, også i Polen. Eventyret fungerer også som et programeventyr for H.C. Andersens forfatterskab, hvor han tydeligt fremlægger sin livs- og digtningsfilosofi. Jeg har dog også analyseret et par andre eventyr, såsom *Den lille Havfrue (1837)*, *Historien om en Moder (1848)*, *Tommelise (1835)*, og *Sneedronning (1845)* for at påpege, at transformationerne i oversættelserne ikke er tilfældige. Jeg vil imidlertid forklare, udgivelsesår angivet i teksten må variere fra disse i noterne. Grunden til forskellene er, at jeg har valgt at angive årene af første udgaver, men nogle gange betjener jeg mig af senere versioner (af samme oversætter).

Hensigten med nærværende artikel er ikke en kvalitetsvurdering, men en sammenfatning af, hvad der karakteriserer en stor del af de polske oversættelser sprogmæssigt og indholdsmæssigt. Jeg vil også prøve at forklare hvorfor de polske oversættere har foretaget markante ændringer i teksten. Jeg vil imidlertid tilføje, at andre polske litteraturforskere, som Maria Krysztofiak¹ og Bogusława Sochańska², også har ydet bidrag til polsk H.C. Andersen forskning.

Før jeg kigger nærmere på de polske oversættelser, vil jeg levere et kort gennemgang af de vigtigste kendsgerninger og datoer angående

H.C. Andersens eventyrs udgaver i Polen. Første eventyr af H.C. Andersen blev udgivet i Danmark i 1835, medens de første eventyr i Polen udkommer i 1852 i Lviv, i det litterære tidsskrift *Dziennik Literacki* (*Kejserens nye klæder* og *Kærestefolkene*). I begyndelsen publiceredes enkelte eventyr i tidsskrifter i årene 1852–1858.³ I 1859 blev den første eventyrsamling udgivet i Polen i den danskfødte Fryderyk Henryk Lewestams oversættelse. Det er nemlig året 1859, som markerer den lange række af eventyrenes udgivelser i Polen. Frem til i dag har man for eksempel fået 15 forskellige oversættelser af *Den grimme ælling*, men nogle eventyr, såsom *Dandse, dandse Dukke min!* (1871) eller *De blaae Bjerger* (1836) blev oversat for første gang i 2006 af Bogusława Sochańska. Det er nemlig i året 2006, at polakker fik den første udgave af alle 164 H.C. Andersens eventyr og historier. Lejligheden var forfatterens 200-års jubilæum (i 2005).

I denne artikel har jeg taget fat i et citat, som litteraturforskeren Klaus P. Mortensen fandt hos H.C. Andersen, der i 1863 skrev i sine *Bemærkninger til Eventyr og Historier*:

*Man skulde i Stilen høre Fortælleren, Sproget maatte derfor nærme sig det mundtlige Foredrag; der fortaltes for **Born**, men ogsaa den Ældre skulde kunne høre derpaa.*⁴ (Mine fremhævelser.)

Jeg vil gerne bruge ovenstående citat som en referenceramme for artiklen, for i de fremhævede ord hviler de vigtigste egenskaber af H.C. Andersens eventyr. Det er min hensigt at forholde mig til de to aspekter, når jeg omtaler transformationernes natur, for de fleste problemer med oversættelsen kan grupperes under en af disse kategorier. For artiklens skyld skal jeg betjene mig af to betegnelser, som jeg har givet følgende titler: mundtligheden og barnelæser i fokus. Det er hovedsageligt aspektet af barnelæseren, der sættes i fokus af de fleste oversættere, medens aspektet af mundtligheden undervurderes eller ligefremt ignoreres. Voksenlæseren som teksternes modtager er ikke taget i betragtning af de fleste oversættere.

Mundtligheden

For en dansk læser og tilhører er det oplagt, at det andersenske eventyr-sprog er enkelt, simpelt og naturligt. Ydermere, er denne mundtlighed eller efterligning af mundtlighed, efter Klaus P. Mortensens formulering⁵, H.C. Andersens kendemærke, som både er til stede i fortælle-måden og replikkerne. De fleste polske oversættere har problemer med at anvende det mundrette formsprog og vælger skriftsproget i deres oversættelser frem for det "uakademiske"

talte sprog, som findes hos forfatteren. Nogle gange ser det ud som om de ikke kunne tro, at man overhovedet kunne skrive således, derfor oppynter de teksten ved at indføre metaforiske eller følelseladede formuleringer. De tilføjer også nogle oplysninger på egen hånd, hvilket bidrager til, at de fleste polske oversættelser rummer flere detaljer end forlægget. Det er imidlertid værd at bemærke, at det adskiller de polske oversættelser fra for eksempel den engelske i Erik Haugaards oversættelse, som karakteriseres af en sproglig forenkling.⁶ Følgende citat anskueliggør den ovennævnte oversættelsesstrategi:

(...)Midt i Solskinnet laae der en gammel Herregaard med dybe
Canaler rundt om (...) ⁷

De polske oversættere har ”beriget” den danske version med adjektiver og oversætterens egne opdigtniger (i C. Niewiadomskas oversættelser fra 1899 optræder *den klare sol*, og herregården befinder sig på en bakke⁸). Ifølge andre oversættere, såsom A. Przemski i oversættelsen fra 1938, befinder herregården sig midt i landsbyen⁹, og hos Bigay-Mianowska (1946) *lagde solen sig som en varm plet på en gammel herregård (słońce kładło się ciepłą plamą na stare domostwo)*¹⁰. Det fremstår tydeligt, at oversætterne tilføjer semantiske elementer, der tilhører det skriftlitterære sprog.

Endnu mere tydeligt er det i replikkernes tilfælde. Hos H.C. Andersen er replikkerne livlige og naturlige, medens i polske oversættelser er det faktisk kun B. Sochańska, oversætteren af den nyeste udgave, som formår at gengive den andersenske mundtlighed. Følgende eksempel illustrerer transformationen i eventyret *Historien om en Moder* – det er hvordan natten henvender sig til moderen:

Døden har været inde i din Stue, jeg saae han skyndte sig bort med dit
lille Barn.¹¹

I A. Przemskis oversættelse (1938) lyder det:

*Du kalder forgæves! Ved du ikke, at døden var hjemme hos dig og tog dit
Barn med sig? (Daremnie wołasz! Czyż nie wiesz, że Śmierć była u ciebie
w domu i zabrała ze sobą dziecko?)*¹²

Oversætteren tilføjer en påkaldelse til moderen og erstatter en sætning med et spørgsmål. Det er oven i købet meget udbredt blandt de polske oversættere at tilføje retoriske spørgsmål, hvor de ikke optræder i originalen.

Et andet kendetegn for H.C. Andersens eventyrsprog er fortælleren, der i forlægget er skjult, selv om man til tider kan fornemme hans

medfølelse eller sympati for helten. Denne fortællekonstruktion overholdes ikke af mange oversættere. De tillader nemlig ikke fortælleren at holde distancen, men involverer ham personligt i forløbet. Det resulterer i en vi-fortæller og en jeg-fortæller i en række oversættelser, som i det følgende uddrag fra *Den grimme ælling*:

*Men det vilde blive altfor bedrøveligt at fortælle al den Nød og Elendighed, den [ællingen] måtte prøve i den haarde Vinter.*¹³

I Witold Zechenters oversættelse fra 1946 lyder det:

*Nej, vi skal ikke fortælle, hvor meget den grimme ælling skulle lide i den forfærdelige vinter. (Nie, nie będziemy opowiadać, ile przecierpiało brzydkie kaczątko w ciągu tej okropnej zimy.)*¹⁴

I Czesław Kędzierskis version fra samme år optræder en jeg-fortæller i stedet for den skjulte fortæller.¹⁵

Fortælleren involvering, synlig i oversættelserne, giver sig også udslag i form af fortællekommentarer og tilføjelser, som ellers er fraværende hos H.C. Andersen. Man finder dem blandt andet i Niewiadomskas oversættelse af *Tommelise*. Hun tilføjer på egen hånd en samtale mellem svalen og Tommelise, hvor der forklares, at Tommelise fortjener den dejlige prins, fordi hun er et godt barn:

– *Ak, er jeg det værd? – hviskede den forlegne Tommelise.*
– *Du er det værd, fordi du er et godt, dejligt barn (...)*
– *Ach, czy ja jestem warta? – szepnęła zawstydzona Odrobinka.*
– *Jesteś warta, bo jesteś dobrą, śliczną dziecią (...)*¹⁶

A. Przemski forsyner sin oversættelse af *Tommelise* med nogle generaliserende bemærkninger, som for eksempel *”det er muntrere i selskabet”* (*”Jazda odbywała się teraz o wiele szybciej, no i weselej, bo w towarzystwie”*)¹⁷ – og det gælder den hvide sommerfugl, der trækker Tommelise på åkandeblandet.

Disse eksempler anskueliggør den grundlæggende misforståelse af H.C. Andersens eventyr hos mange oversættere. Den danske forfatter er næsten aldrig belærende, for hans fortæller sætter sig på lige fod med sin læser. Hos langt de fleste polske oversættere betragter fortælleren ikke tekstens modtager som partner, men moraliserer. Det hænger i øvrigt sammen med oversættelsernes rolle som en hjælp i børneopdragelse, men det vender jeg tilbage til senere i teksten.

De polske oversættere synes også at have problemer med diminutive ord – eller rettere – med deres usadvænligt hyppige brug. Det er også

sandt, at man anvender dem i en udpræget grad i det polske sprog, men de polske oversættelser er nærmest spækket med diminutiver, hvilket bidrager til teksternes overordentlige infantilisering. Det kommer især til orde i eventyrene *Den grimme ælling*, *Tommelise* eller *Sneedroning* – eller simpelthen de eventyr, som handler om børn og dyr. Som følge af denne oversættelsesstrategi forvandles Andersens tekst til et sentimentalt og længsesfuldt stykke prosa. Det er i øvrigt forbundet med eventyrenes implicite modtager, nemlig barnet. For H.C. Andersens eventyr blev meget tidligt sat i børneopdragelsens tjeneste og talrige oversættelsesstrategier blev netop underordnet et formål: at opdrage.

Barnelæser i fokus

H.C. Andersen skrev selvfølgelig for børn, men han var lang fra at rette sine eventyr udelukkende til barnelæsere. Tværtimod, præges hans eventyr af en slags dobbeltbevidsthed¹⁸, både barnets og voksnes, men denne dobbeltbevidsthed er fraværende i de fleste polske oversættelser. Takket være oversætternes strategier er H.C. Andersen betragtet som hjælp i børneopdragelse, hvilket giver sig udslag i den belærende tone og formidlingen af et bestemt værdisystem. Det er nemlig på dette område, hvor de fleste transformationer findes og hvor de kulturelle forskelle mellem forlæggerens og oversættelsens budskab kommer til orde. Jeg vil i det følgende præsentere nogle eksempler på, hvordan den unge læser tages i betragtning i forskellige oversættelser.

Det er kendetegnende for de andersenske eventyr, at konkrete værdier ikke tilskreves personerne i forvejen. For at finde ud af hvem der står for hvad, skal man læse hele eventyret og bestemme selv. De polske oversættere syntes dog, at sådan en opgave må være for svær eller for forvirrende for barnet og besluttede sig at forenkle og forklare hvem der repræsenterer hvilke værdier. Derfor får man lige fra starten at vide, at ællingen fra *Den grimme ælling* er *god*, selv om denne betegnelse ikke står i originalen (Bigay-Mianowska, Niewiadomska, Zechenter). På den måde får barnet den positive protagonist, et forbillede, som han/hun kan forholde sig til. I *Tommelise* får læseren af A. Przemskis oversættelse forklaringen, at frøkenoldenborrerne er *jaloux*, og i Bigay-Mianowskas oversættelse af samme eventyr er den gamle markmus *høftig*.

Denne værdimæssige entydighed ses også i den meget pædagogiske forudsætning, at voksne ikke må kritiseres, sættes i dårligt lys eller grines ad. Det lægger B. Sochańska mærke til i sin artikel om Andersens modtagelse i Polen.¹⁹ Sådant et forhold er en misforståelse af forfatterens hensigt, som også var at opdrage voksne. De fleste polske oversættere overholder denne uskrevne regel om fortielsen af

voksenverdens dårskaber. Derfor er den spanske and fra andegården ikke *svær* i mange polske oversættelser, men ”udskiller sig med sit udseende og manerer” (”wyróżnia się wyglądem zewnętrznym i manierami”²⁰), er *træg* (Kędzierski,) eller hendes udseende kommenteres ikke (Zechenter, Mirandola 1929).

Det uskrevene forbud mod at kritisere voksenverden gør sig også gældende i samfundsskildringen, især i ægteskabets og familiens tilfælde. I de fleste udgaver undgår oversætterne den ironiske tone, som præger mange af Andersens udtalelser. Det er dog svært at afgøre, om de ikke formår at læse mellem linjerne, eller om det er en bevidst strategi. For eksempel er familiemønstret i *Den grimme ælling* lang fra ideelt. At ællingernes far ikke besøger deres mor passer ikke ind i billedet af den fuldkomne familie, derfor stræber oversætterne efter at svække andemoderens kontroversielle udsagn:

*De ere de deiligste Ællinger jeg har seet! De ligne Allesammen deres Fader,
det Skarn kommer ikke og besøger mig.*²¹

Oversætterne, som Zechenter eller Mirandola, enten undskylder farens opførsel – at han er doven eller tilsyneladende har travlt, eller udelader det upassende udsagn, som Niewiadomska gør det. Hun sørger i øvrigt også for barnets moral i sin oversættelse af *Tommelise*, hvor hun belærer, at det er upassende, at svalen og Tommelise flytter sammen i svalens rede. De fleste polske oversættere af *Tommelise* afkoder oven i købet ikke den camouflerede kritik af småborgerlighed, repræsenteret af markmusen og muldvarpen. I en af oversættelserne betegnes muldvarpen som *en seriøs borger (poważny obywatel)*²² og læseren forstår egentlig ikke, hvorfor Tommelise ikke gifter sig med ham.

Stræben efter den værdimæssige entydighed kulminerer dog i skildringen af moder-figuren. For eksempel er andemoren i *Den grimme ælling* en tvetydig person mht. sit forhold til ællingen. Hun er ikke begejstret for den store og grimme ælling fra starten, og efterhånden vil hun gerne blive af med den under miljøets pres. Langt de fleste polske oversættere enten mildner originaltekstens budskab eller forfalsker det ved at idealisere moderfiguren. Denne strategi har nok sin begrundelse i den polske kulturspecifik, især i den typisk polske konstruktion af den polske moder (matka Polka). Ifølge den forestilling, der har sine rødder tilbage i polsk romantik, tiden af kampen for landets selvstandighed, er den polske moder et uselvsk, selvopofrende væsen, som udelukkende lever for børnenes og familiens skyld. Hun er samtidig enorm selvstændig, arbejdsom og modig, for faren er ofte fraværende eller død. Myten om den polske moder er samtidig dybt rodfæstet i den

katolske tro og livssyn, hvor Jomfru Maria spiller en væsentlig rolle som et helligt, men uopnåeligt kvindeideal. Derfor er muligvis skildringen af den konformistiske mor fra *Den grimme ælling*, som endelig afviser det store, klodsede barn, uacceptabel for de fleste oversættere. Der laves om på det ifølge oversætterne mest problematiske uddrag fra teksten, nemlig dette, hvor andemoren *explicit* afviser den grimme ælling. De fleste oversættere undskylder morens opførsel, forklarer den, eller forvrænger forlæggets budskab. Det er faktisk kun tre oversættere ud fra 15, der tør gengive det følgende citat:

*Moderen sagde: gid Du bare var langt borte!*²³

Langt de fleste oversættere forsøger at redde forbilledet af den perfekte moder for eksempel ved at forklare moderens "utypiske" forhold til barnet (mine fremhævelser):

*Det ville være bedst for dig, hvis du kunne gå langt væk herfra. (...) Andemoderen elskede det stakkels barn, men hun kunne ikke tilråde eller hjælpe ham. (Lepiej bytoby dla ciebie, gdybyś gdzieś daleko mógł stać odejść..(...)) Kochana kaczka-matka to biedne dziecko, ale nic mu poradzić, nic pomóc nie mogła.*²⁴

*Ak, gid du bare kunne rejse herfra! – sagde moderen. (Ach, gdybyś tylko mógł stać wyjechać! – mówiła matka.*²⁵

I Franciszek Mirandolas oversættelse fra 1929 mildnes tekstens budskab ved en udredelse, at moderen forsvare den grimme ælling i begyndelsen, men efterhånden bliver hun utålmodig.

Moderens beredskab til selvopofrelse for barnets skyld tilspidnes i de polske oversættelser af *Historien om en Moder*, der handler om moderkærlighed og fortvivlelse over barnetabet. De polske versioner af eventyret vrimler med dramatiske udråb, gestuser og ekstreme følelser. I eventyrets sidste scene falder moderen på knæ og beder til Gud. I C. Niewiadowskas oversættelser fra 1890 falder hun på knæ, græder og løfter sine hænder mod himlen. Hun påstår endvidere, at hun ikke ved hvad hun vil og bruger ordene fra bønnen *Fader vor* ("ske din vilje"):

*Da vred Moderen sine Hænder, faldt paa sine Knæ og bad til vor Herre: Hør mig ikke, hvor jeg beder imod din Villie, som er den bedste! Hør mig ikke! Hør mig ikke!*²⁶

*Wtedy upadła matka na kolana i modliła się, płacząc, z wzniesionymi ku niebu rękoma: – Nie słuchaj mię, o Boże! Ja nie wiem co dobre, je nie wiem, czego pragnę. Niech się stanie wola Twoja!*²⁷

Således fremhæves eventyrets religiøse aspekt i en mere udpræget grad end i originalen. Religionen og Gud udgør i øvrigt et andet væsentligt område, hvor der forekommer transformationer i tekstens budskab.

Mange af H.C. Andersens eventyr præges af et religiøst indhold, men det markante er, at de repræsenterer den protestantiske synsvinkel og tankemåde. Den implicite polske læser, eller rettere – det polske barn – er dog katolik, derfor forsøger de polske oversættelser at tilpasse den protestantiske kultur skildret i forlægget til den katolske på målsproget. For at opdrage barnet i overensstemmelse med den katolske tro transformerer de fleste oversættere den følgende adaptation af Brorsons salme *Den yndigste Rose er Funden* fra 1732, som findes i *Sneedronningen*:

Roserne voxer i Dale,
Der faae vi Barn Jesus i Tale!

I salmen skildres Jesubarnet som en samtalepartner for mennesket, hvilket er ualmindeligt i den katolskprægede kultur, hvor Gud må tilbedes, men ikke diskuteres med. Derfor rummer de fleste polske oversættelser et andet budskab. I S. Beylins oversættelse (1931) er barnet tilskyndt til at bøje sig for Jesubarnet. Det skriver M. Krysztofiak om i sin artikel *Oversættelsesstrategier med henblik på H.C. Andersens eventyr i polsk oversættelse* fra 1997:

*Roserne blomstrer så smukt i dalen,
Jeg skal bøje mig for Jesubarnet*

*Różyczki kwitną tak pięknie w dolinie,
Pójdę pokłonić się bożej Dziecinie*²⁸ (oversættelse af S. Beylin og S. Sawicki fra 1931.)

Jezierski (1938) sammenstiller rosernes forgængelighed med Jesu evighed:

*Roserne visner hurtigt på vores jordbund
Men Jesubarnet lever evigt i himlen.*

*Róże zwiędną szybko na tej ziemskiej glebie
Lecz Dzieciątko Jezus wiecznie żyje w niebie.*²⁹

I Kędzierskis oversættelse påstår det lyriske jeg, at han/hun elsker roserne for deres skønhed, men vil gerne ofre dem alle for Guds kærlighed:

*Jeg elsker roserne højest for deres skønhed
Men giver dem gerne bort for Guds Kærlighed.*

*Kocham róże nade wszystko dla ich wspaniałości,
Wszystkie jednak chętnie oddam dla Boskiej Miłości.³⁰*

Den katolske synsvinkel er også tilstede i for eksempel *Tommelise*, hvor *blomstens engel* ikke oversættes som *engel (anioł)* til polsk, men som *prins (książe)* hos Przemski og Jezierski, *konge (król)* hos Bigay-Mianowska, *alf (elf)* hos Niewiadomska eller *elverkongen (król elfów)* hos Kędzierski. Det er nok forbundet med, at i den katolske tro englen er forbeholdt mennesket, ikke blomsten eller dyret.

Konklusioner/Afsluttende bemærkninger

Man kunne stille et spørgsmål hvad der ligger til grund for alle disse transformationer, som de polske oversættere har foretaget. Grundene kan være talrige og det er umuligt at afgøre, hvorvidt de er et resultat af en konsekvent oversættelsesstrategi, og til hvilken grad – en overfortolkning eller en misforståelse. Nogle oversættelsesfejl opstod nok fordi de tidligste oversættelser til polsk ikke var oversat direkte fra dansk, men via et tredje sprog – tysk eller fransk. Denne grund giver en forklaring på de talrige semantiske og lekiskalske afvigelser fra originalen, men de kulturbundne transformationer må forklares på en anden måde.

Det er min påstand, at man skal betragte de polske H.C. Andersens oversættelser i en større kultur-historisk sammenhæng. Man skal huske, at Polen ikke var et selvstændigt land i 123 år, fra 1795 til 1918. I disse år forsvandt Polen fra Europas kort som stat, for den var delt mellem sine nabolande – Preussen, Rusland og Østrig. Nationen overleverede dog takket være dens sprog, historie og nationale identitet, og i dens bevaring spillede den polske familie – med den polske moder i spidsen – en stor rolle.

Den polske identitet var også stærkt forbundet med den katolske kirke, der altid støttede Polens stræben efter selvstændighed og frihed. Derfor blev H.C. Andersens eventyr et middel til at opdrage polske børn til at være gode polakker og katolikker.

Det sproglige aspekt af eventyrenes oversættelser må heller ikke undervurderes. Nationen, der ikke havde sin egen stat, satte pris på sprogets overlevering i litteratur og sprogets formidling blandt børnene, hvilket kan forklare hvorfor eventyrenes sprog ikke beholder den andersenske mundtlighed, men er mere raffineret og litterært. Det ”berigede” skriftsprog forekom at fungere bedre på målsproget

end det mundrette. Også i mellemkrigstiden, da Polen endelig blev et selvstændigt land, bevarede den patriotisk-moraliserende retorik i oversættelserne (i S. Beylins oversættelse af *Den lille Havfrue* fra 1931 forlader hovedpersonen ikke sit hjem, som i originalen, men sit fædreland! – se den ovennævnte M. Krysztofiaks artikel).

Det er faktisk først i 2006, da polakker har fået den første polske udgave af Andersens eventyr og historier oversat direkte fra dansk af Bogusława Sochańska. Det er dog ikke afgjort, at nyoversættelsen vinder et stort publikum, fordi oversættelserne fra mellemkrigstiden og denne fra 1890 har gennem årene erobret kanonstatus. Indtil videre har man snarere *den polske H.C. Andersen* end *H.C. Andersen på polsk*.

Noter

¹ Maria Krysztofiak, "Oversættelsesstrategier med henblik på H.C. Andersens eventyr i polsk oversættelse", i *Folia Scandinavica Posnaniensia* 1997:4, s. 6–15.

² Bogusława Sochańska, "Andersen w Polsce", i H.C. Andersen, *Baśnie i opowieści III*, oversat af Bogusława Sochańska, Poznań 2006, s. 453–491.

³ Zdzisława Brzozowska, *Andersen w Polsce. Historia recepcji wydawniczej*, Wrocław 1970, s. 110–120.

⁴ Efter: Klaus P. Mortensen, "H.C. Andersens eventyr og historier", i H.C. Andersen, *Eventyr og historier I*, København 2003, s. 17.

⁵ Klaus P. Mortensen 2003, s. 18 f.

⁶ Se: Anette Øster, "H. C. Andersen i Erik Haugaards oversættelse", i *Sprogforum* 2005:33, s. 20–27.

⁷ Hans Christian Andersen, *Den grimme ælling*, i H.C. Andersens *Nye Eventyr, 1844–48, eventyr optagne i Eventyr 1850*, bind II, København 1964, s. 30.

⁸ J. Ch. Andersen, *Brzydkie kaczątko*, oversat af Cecylia Niewiadomska, Warszawa 1962, s. 11.

⁹ Hans Christian Andersen, *Szare kaczątko*, oversat af Adam Przemski, i *Bajki*, Kraków 1938, s. 67.

¹⁰ H. Andersen, *Brzydkie kaczątko*, oversat af A. Bigay-Mianowska, i *Wybór baśni*, Kraków 1946, s. 33.

¹¹ Hans Christian Andersen, *Historien om en Moder*, i *H.C. Andersens Nye Eventyr 1964*, s. 161.

¹² Hans Christian Andersen, *Przygody matki*, oversat af Adam Przemski, i *Bajki*, Kraków 1938, s. 88.

¹³ Hans Christian Andersen 1964, *Den grimme ælling*, s. 37 f.

- ¹⁴ Hans Christian Andersen, *Brzydkie kaczątko*, oversat af Witold Zechenter, i *Bajki*, Kraków 1948, s. 20.
- ¹⁵ Se Hans Christian Andersen, *Brzydkie kaczątko*, oversat af Czesław Kędzierski, i *Bajki*, Poznań 1947, s. 89.
- ¹⁶ J. Ch. Andersen, *Dziecię elfów*, i *Brzydkie kaczątko*, oversat af Cecylia Niewiadomska, Warszawa 1962, s. 47–48.
- ¹⁷ Hans Christian Andersen, *Kruszynka*, oversat af Adam Przemski, i *Bajki*, Kraków 1938, s. 47.
- ¹⁸ Klaus P. Mortensen 2003, s.19 f.
- ¹⁹ Bogusława Sochańska 2006, s. 474 f.
- ²⁰ H. Andersen, *Brzydkie kaczątko*, oversat af A. Bigay-Mianowska 1946, s. 36 f.
- ²¹ Hans Christian Andersen, *Den grimme ælling* 1964. s. 31 f.
- ²² Hans Christian Andersen, *Kruszynka*, oversat af Adam Przemski 1938, s. 49 f.
- ²³ Hans Christian Andersen, *Den grimme ælling* 1964. s. 33 f.
- ²⁴ Hans Christian Andersen, *Brzydkie kaczątko*, oversat af Witold Zechenter 1948, s. 13 f.
- ²⁵ H. Andersen, *Brzydkie kaczątko*, oversat af A. Bigay-Mianowska 1946, s. 38 f.
- ²⁶ Hans Christian Andersen, *Historien om en Moder*, i *H.C. Andersens Nye Eventyr* 1964, s. 164 f.
- ²⁷ H. Andersen, *Matka*, oversat af Cecylia Niewiadomska, i *Baśnie*, Warszawa 1890, s. 100.
- ²⁸ Hans Christian Andersen, *Królowa śniegu*, oversat af Stefania Beylin og Stanisław Sawicki, i *Baśnie* t. I, Warszawa 1956, s. 342.
- ²⁹ H. Andersen, *Królowa śniegów*, oversat af Edmund Jezierski, i *Bajki*, Warszawa 1938, s. 194.
- ³⁰ Hans Christian Andersen, *Królowa śniegu*, oversat af Czesław Kędzierski, i *Bajki*, Poznań 1947, s. 172.